

KUTATÁS KÖZBEN

A hátrányos helyzetű tanulókat oktató tanárok

A Felsőoktatási Kutatóintézetben 2006-ban kérdőíves adatfelvételt folytattunk¹ a hátrányos helyzetű tanulókat oktató iskolák pedagógusainak körében.² A vizsgálatban összesen 144 iskola 2569 tanára vett részt. A vizsgált iskolákban átlagosan 52 százalék volt a hátrányos helyzetű tanulók, és 36 százalék a roma tanulók aránya. A kutatás egyik kérdése az volt, hogy milyen jellemzőkkel írhatók le az ilyen iskolákban oktató pedagógusok.

A tanulók lakóhelyét vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a fejlesztési projektekből közreműködő iskolák tanulóinak között (a községi iskolák magas aránya miatt) az országos arányokhoz képest kétszeres a bejárók aránya. Ugyanez a jelenség a tanárok esetében is jellemző, csak éppen fordított irányban. Míg a bejáró tanulók főként az egyik községből a másikba utaznak naponta iskolába, a tanárok több mint egynegyede városokból községekbe jár ki tanítani.

1. táblázat: A tanárok lakóhelye és az iskolák telephelye

Település	Az iskola települése %	Tanárok lakóhelye %
Nagyváros	14,9	28,6
Kisváros	17,0	30,7
Község	68,1	40,7
Összes N	141	2362

Forrás: Pedagógus továbbképzés, Iskolai adatlap, Pedagógus kérdőív 2006.

Azt tapasztaltuk, hogy a tanárok 15 százaléka volt férfi, átlagéletkoruk 41,3 év. Az alsó tagozaton tanítók fiatalabbak (40,5 év), a felső tagozaton tanítók pedig idősebbek (43,4 év) az átlagnál. Mivel a fejlesztési programok a roma tanulók oktatásához kapcsolódnak, a pedagógusok nemzetiségi hovatartozásáról is érdeklődtünk. Az adatok szerint a vizsgált iskolákban alig több mint egy tucat roma származású tanár tanít. Valamennyien olyan iskolában, ahol a tanulók között az átlagot jócskán meghaladja a hátrányos helyzetűek (73 %), a veszélyeztetettek (15,7 %), és a roma tanulók aránya (65,5 %).

A fejlesztési programokban résztvevő pedagógusok közel háromnegyede (72 %) volt házas, közel egytizede elvált, 15 százaléka pedig egyedülálló. Családjaikban átlagosan 3,2 fő él együtt. A tanárok csaknem háromnegyede szülő, az átlagos gyereklétszám 1,9. Gyerekeik kétharmada 14 éven felüli.

Családi jellemzőik az országos arányokat követik. A központi régióban, valamint a fővárosban és a nagyvárosokban a legalacsonyabb a házások aránya, és a legmagasabb az

1 A kutatás támogatója a SuliNova KHT. A kutatás vezetője: Liskó Ilona. A kutatásban közreműködő kutatók: Fehérvári Anikó, Havas Gábor, Tomasz Gábor.

2 A vizsgált iskolák a HEFOP 2.1.5, 2.1.7, 2.1.8 pályázati programok résztvevői. A HEFOP 2.1.5 program a hátrányos helyzetű tanulók integrált nevelését, a HEFOP 2.1.7 program az iskolák közötti szegregáció csökkentését, míg a HEFOP 2.1.8 program az iskolán belüli szegregáció csökkentését tűzte célul.

elváltaké. Az egyedülállók a legfiatalabbak (átlagéletkoruk 31 év), a házások átlagéletkorukra 42 év, az elváltaké pedig 44 év.

A házások családjában átlagosan 3,5 fő, az elváltak családjában pedig 2,4 fő él együtt. Minél kisebb településen él a család, annál nagyobb az együtt élők száma. A fővárosi pedagógusok átlagosan hárman, a községek pedig átlagosan 3,4-en élnek együtt. A családnagyságot nem a gyerekszám befolyásolja (az átlagos gyereklétszám nem mutat különbséget a települések nagysága alapján), hanem az, hogy a kisebb településeken gyakoribb a nagyszülőkkel vagy más rokonnal való együttélés.

A vizsgált pedagógusoknak mindössze egyötöde származik diplomás szülők családjából, többségük tehát első generációs értelmiségi. A szülők közül az apák iskolázottsága magasabb, közülük többen rendelkeznek felsőfokú végzettséggel, és kevesebb köztük a csupán általános iskolát végzettek aránya is. A házastársak iskolai végzettsége messze alatta marad a pedagógusokénak, mindössze 45,4 százalékuk diplomás.

2. táblázat: A tanárok családtagjainak iskolai végzettsége

Végzettség	Apa iskolázottsága %	Anya iskolázottsága %	Házastárs iskolázottsága %
Nyolc általánosnál kevesebb	6,0	9,2	0,2
Nyolc általános	18,2	29,2	1,0
Szaktanársképző	30,1	14,7	19,4
Szakközépiskola	17,5	13,1	23,1
Gimnázium	8,5	18,3	11,0
Főiskola	11,8	12,9	31,3
Egyetem	7,3	2,6	14,1
Összes N	2377	2379	1798

Forrás: Pedagógus továbbképzés, Pedagógus kérdőív, 2006.

A szülők és a házastársak iskolai végzettsége jelentős mértékben eltér a tanárok lakóhelye szerint. A központi régióban élők szülei magasabb iskolázottsággal rendelkeznek, mint az észak-magyarországi és az észak-alföldi pedagógusok szülei. A települések nagysága szerint is jelentős a különbség: minél nagyobb településen él a pedagógus, annál magasabban iskolázottak a szülei, és annál nagyobb valószínűséggel rendelkezik diplomával a házastársa.

3. táblázat: Az egyetemi végzettségű szülők és házastársak aránya a tanárok lakóhelye szerint

Lakóhely	Apa iskolázottsága %	Anya iskolázottsága %	Házastárs iskolázottsága %
Főváros	30,3	9,1	47,1
Megyeszékhely	12,4	4,3	24,6
Város	8,9	2,8	15,3
Kisváros	4,5	1,9	12,3
Község	5,5	2,1	9,6
Összes N	2239	2243	1689

Forrás: Pedagógus továbbképzés, Pedagógus kérdőív 2006.

A házastársak egyötöde maga is tanár, közel egy-egytedük vezető, vagy értelmiségi foglalkozású. Sokan dolgoznak vállalkozóként (16,5 %), vagy szaktanársként (16,3 %). Az inaktívak aránya alig haladja meg az egytizedet (12,9 %).

A házastársak foglalkozását a tanárok neme szerinti vizsgálva, azt tapasztaltuk, hogy a férfi tanárok többségének a házastársa maga is tanár (60 %) és egyötödük értelmiségi. Ezzel szemben a tanárnők házastársaiknak csak alig több mint egytizede (12 %) tanár, egyötödük értelmiségi, kétharmaduk viszont nem értelmiségi foglalkozású. A férfi tanárok tehát gyakrabban választanak értelmiségi feleséget, mint a tanárnők.

Tíz évvel ezelőtt készült az utolsó olyan átfogó országos vizsgálat, amely a tanárok társadalmi hátterét, és szakmai mobilitását elemezte.³ Az akkori adatokkal a tanárok édesapjának legmagasabb iskolai végzettségét és foglalkozását mérték (a kérdezett 18 éves korára vonatkozott a kérdés). A beszámoló szerint az apák háromnegyede nem rendelkezett felsőfokú végzettséggel, a tanítók családjában 21,8 százalék volt a felsőfokú végzettséggel rendelkező apák aránya, az általános iskolai tanárok körében 26,8 százalék, a középiskolai tanárok körében pedig 32 százalék. A fővárosban élők 44,3 százaléka, a nagyvárosokban élők 29,3 százaléka, a falvakban élőknek pedig a 21,2 százaléka származott értelmiségi családból. A 10 évvel ezelőtti adatok szerint az általános iskolai pedagógusok házastársainak 56,3 százaléka rendelkezett felsőfokú végzettséggel, 13,4 százalékuknak pedig középfokú végzettsége sem volt. Minél kisebb településen élt a pedagógus, annál alacsonyabb volt a felsőfokú végzettséggel rendelkező házastársak aránya. A tanárok neme szerint is eltért a házastársak iskolázottsága: a férfiak gyakrabban választottak diplomás társat, mint a nők.

Ezeket a 10 évvel ezelőtti országos adatokat saját adatainkkal összevetve, azt tapasztaljuk, hogy a főbb tendenciák tökéletesen megegyeznek, azzal a különbséggel, hogy a fejlesztési projektekben résztvevő, többségükben kistéleplési, és többségükben hátrányos helyzetű és roma gyerekeket oktató iskolák pedagógusainak társadalmi háttere még ma sem éri el a tíz évvel ezelőtti általános iskolák pedagógusainak átlagát (amennyiben a diplomás apák és a diplomás házastársak aránya is alacsonyabb az akkori átlagnál).

A felső tagozatos tanárookra és az alsó tagozatos tanítókra vonatkozóan az apa iskolai végzettségének tekintetében alig tapasztalunk eltérést. Az alsó tagozatos tanítók adatait egy ugyancsak 1997-es országos adatbázissal összehasonlítva⁴ ugyanazt a következtetést vonhatjuk le, mint az előbbi összehasonlításból: A 2006-os fejlesztési projektekben résztvevő iskolák alsó tagozatos tanítói között több az első generációs értelmiségi, mint az 1997-es országos átlag.

4. táblázat: Az apa iskolázottsága

Végzettség	Alsó tagozaton tanít	Felső tagozaton tanít	Országos alsós tanítók
Nyolc általánosnál kevesebb	4,7	6,8	
Nyolc általános	17,7	17,1	26,9 ^a
Szakk munkásképző	30,7	28,2	27,8
Szakközépiskola	19,1	17,9	
Gimnázium	8,8	7,7	21,8 ^b
Főiskola	11,2	13,0	12,6
Egyetem	7,2	8,6	10,8
Összes N	1 316	1 342	618

^a Nyolc általános vagy ennél kevesebb. ^b Érettségi.

Forrás: Pedagógus továbbképzés, Pedagógus kérdőív, 2006., Imre 1997.

3 Deák Zsuzsa – Nagy Mária (1997) *Társadalmi és szakmai mobilitás*. Budapest, Országos Közoktatási Intézet.

4 Imre Anna (1997) *Szakok – pedagógusok*. Budapest, Országos Közoktatási Intézet.

A tanítók és a tanárok házastársainak iskolázottsága már nagyobb különbséget mutat. Az alsó tagozaton tanítók gyakrabban házasodnak lefelé, mint a felső tagozaton tanítók. A felsős tanárok több mint felének van felsőfokú végzettségű házastársa, míg az alsó tanítók közül csak 41 százalékának. Az 1997-es országos adatokkal összehasonlítva, az alsó tanítók ugyan elmaradnak az akkori átlagtól, a felsős tanárok házastársai között azonban már lényegesen több a diplomás.

A tanárok gyerekeinek kétharmada 14 éven felüli. Az ő esetükben már az is látszik, hogy milyen iskoláztatási stratégiát folytatnak a szülők, és mennyire sikeresek értelmiségi státusuk átörökítésében.

5. táblázat: A házastárs iskolázottsága

Végzettség	Alsó tagozaton tanít	Felső tagozaton tanít	Országos alsós tanítók
Nyolc általánosnál kevesebb	0,2	0,2	
Nyolc általános	0,6	1,0	
Szaktanársképző	21,8	15,1	14,7 ^a
Szakközépiskola	24,5	21,3	
Gimnázium	11,2	10,1	35,8 ^b
Főiskola	29,1	36,7	32,7
Egyetem	12,6	15,5	16,7
Összes N	997	991	477

^a Középszintnél kevesebb. ^b Középszint.

Forrás: Pedagógus továbbképzés, Pedagógus kérdőív, 2006., Imre 1997.

Adataink szerint a pedagógusok első 14 éven felüli gyerekeinek 71,1 százaléka már maga is diplomát szerzett, 22,4 százalékuk pedig érettségizett. A második 14 éven felüli gyerekek között több az érettségizett és kevesebb a diplomás, ami valószínűleg alacsonyabb életkorukkal magyarázható. A tendencia azonban hasonló: a 14 éven felüli gyerekek között elenyésző (6,5 és 4 %) azoknak az aránya, akik nem szereztek legalább érettségit. A fejlesztési programban résztvevő iskolák pedagógusainak nagy többsége tehát kifejezetten sikeresnek látszik abban a tekintetben, hogy gyerekeinek az általa frissen megszerzett értelmiségi státust átörökítse.

6. táblázat: A pedagógusok 14 éven felüli gyermekeinek iskolai végzettsége

Végzettség	1. gyermek %	2. gyermek %
Nyolc általánosnál kevesebb	0,2	0,0
Nyolc általános	1,0	0,4
Szaktanársképző	5,3	3,6
Szakközépiskola	10,8	18,9
Gimnázium	11,6	14,2
Főiskola	40,9	39,6
Egyetem	30,2	23,3
Összes N	526	275

Forrás: Pedagógus továbbképzés, Pedagógus kérdőív, 2006.

A szakmák átörökítését vizsgáló 2002-es országos kutatási eredmények szerint az érettségizők közül leggyakrabban a pedagógus szülők gyermekei jelentkeznek tanári pályára

(24,1 %).⁵ A mintában szereplő tanárok gyermekei közel kevesebben (18 %) követik a szülő pályáját. A főiskolai diplomások egyharmada, az egyetemi diplomásoknak pedig csak egyötöde lett maga is tanár. A második gyerekek esetében ez ennél is ritkábban fordult elő. Ugyanakkor olyan családok is akadnak, ahol a pedagógusok szülei és gyermekei is pedagógusok (17 tanárdinasztia szerepel a mintában).

A gyerekek iskoláztatása a tanárok lakhelyétől független, de azt tapasztaltuk, hogy a férfi tanárok gyerekei gyakrabban szereztek egyetemi, míg a tanárnők gyerekei gyakrabban főiskolai végzettséget.

7. táblázat: A tanárok gyermekeinek iskolai végzettsége nemek szerint

1. gyermek végzettsége	Férfi	Nő
Főiskola	30,4	42,4
Egyetem	43,5	28,1
Összes N	69	441

Forrás: Pedagógus továbbképzés, Pedagógus kérdőív, 2006.

A tanárok szüleinek iskolázottsága nem befolyásolja a gyerekek végzettségét, viszont a házastársaké igen. Azokban a családokban, ahol a házastárs is diplomás, gyakoribb, hogy a gyerek is felsőfokon tanult tovább.

A hátrányos helyzetű gyerekeket oktató pedagógusok tehát az intergenerációs mobilitási trend tekintetében ugyanazokat a jellemzőket mutatják, mint jobb körülmények között dolgozó kollégáik: közülük mindössze 20 százalék származik diplomás szülők családjából, gyerekeik közül viszont több mint 70 százalék szerez diplomát.

Fehérvári Anikó

Párhuzamos oktatási rendszer a cigány tanulók számára

Sokat hangoztatott tény, hogy a roma gyerekek oktatása nehézségekbe ütközik a cigányok által lakott európai államok területein. Az oktatási problémák intenzitásában és kiterjedésében azonban számottevő különbségeket fedezhetünk fel az egyes régiók és országok szintjén. Általánosságban mindenhol érvényes, hogy a roma kisebbség gyermekeinek iskolai pályafutását alacsony teljesítmény és továbbtanulási arány, rendszertelenség, magas és korai lemorzsolódási arány jellemzi. Az oktatás egyes szintjeinek céljait sem mindig képes az iskola a roma gyerekek esetében teljesíteni, így az elemi osztály elvégzése nem mindig jelenti az írás-olvasás tudásának elsajátítását vagy a gimnáziumi osztályok befejezése a tantervbe foglalt ismeretek birtoklását. Ennek megfelelően a középfokra való továbbjutás arányai is rendkívül alacsonyak, az ott képzettséget szerzők száma pedig még ennél is szerényebb.

A romániai cigányok iskolázottságának szerkezetére vonatkozó adatok a következőket mutatják. A Világbank elemzése szerint 1994–1998 között az elemi iskolát be nem fejezők aránya 36-ról 44 százalékra növekedett.¹ 2002–2004 között 4,8-ról 2,5 százalékra csökkent az elemiből lemorzsolódók aránya, ami részben a romániai oktatási reform és a cigány gyerekek iskolai részvételének javítására vonatkozó stratégiai programok gyakor-

⁵ Csákó Mihály (2002) És a doktor úr gyereke? *Educatio*, No. 2.

¹ Ringold, D. (2000) *Education of the Roma in Central and Eastern Europe: Trends and Challenges*. World Bank Report.